

O‘ZBEKISTON SSRDA XALQ SUDLARI TOMONIDAN MEHNAT RESURSLARINING QATAG‘ON QILINISHI

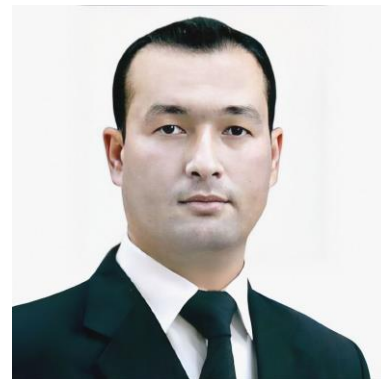
Komolov Dilshod Pulatovich, Iqtisodiyot va pedagogika universiteti “Tarix va ijtimoiy fanlar” kafedrası, tarix fanlari doktori (DSc), professor

РЕПРЕССИИ ТРУДОВЫХ РЕСУРСОВ НАРОДНЫМИ СУДАМИ В УЗБЕКСКОЙ ССР

Комолов Дилшод Пулатович, Университет экономики и педагогики Кафедра истории и социальных наук, доктор исторических наук, профессор

REPRESSION OF LABOR RESOURCES BY THE PEOPLE'S COURTS IN THE UZBEK SSR

Komolov Dilshod Pulatovich, University of Economics and Pedagogy Department of History and Social Sciences, Doctor of History (DSc), Professor

E-mail:
dilshod.komolov.79@bk.ru

ANNOTATSIYA: Ushbu maqolada Ikkinchi jahon urushi yillarida korxonalar va muassasalarning militarlashuvi, fuqarolarning erkin kasb tanlash va mehnat qilishdan iborat konstitutsion huquqining cheklanishi, aholining shafqatsiz ekspluatatsiya qilinishi hamda mustabid sovet rejimi tomonidan o‘n minglab mahbuslardan tekin ishchi kuchi sifatida foydalanish jarayoni O‘zbekiston SSR misolida ochib berilgan.

Kalit so‘zlar: xalq sudyasi, tergov, qamoq, axloq tuzatish ishlari, jarima, ish haftasi, mehnat intizomi.

АННОТАЦИЯ: В данной статье в годы Второй мировой войны милитаризация предприятий и учреждений, ограничение конституционного права граждан на свободный выбор профессии и труда, жестокая эксплуатация населения, использование десятков тысяч заключенных в качестве бесплатная рабочая сила авторитарного советского режима раскрывается на примере Узбекской ССР.

Ключевые слова: народный судья, следствие, тюрьма, исправительные работы, штраф, рабочая неделя, трудовая дисциплина.

ANNOTATION: In this article, during the Second World War, the militarization of enterprises and institutions, the restriction of the constitutional right of citizens to free choice of profession and labor, the brutal exploitation of the population, the use of tens of thousands of prisoners as free labor of the authoritarian Soviet regime are revealed using the example of the Uzbek SSR.

Key words: people's judge, investigation, prison, correctional labor, fine, work week, labor discipline.

KIRISH. Fashistlar Germaniyasi Polshaga hujum qilganidan so‘ng SSSR hukumati mudofaa sanoatini mustahkamlash, yangi korxonalar qurish, chet eldan yangi dastgohlar va qurollarni sotib olish masalalariga katta e‘tibor bera boshladi. Yangi korxonalar qurish katta miqdordagi ishchi kuchini talab etar edi. Masalaning yechimi sifatida sovet davlati o‘z xalqini shafqatsiz ekspluatatsiya qilishga va ko‘p millionli mahbuslardan tekin ishchi kuchi sifatida foydalanishga qaror qildi. Buni huquqiy

jihatdan asoslash uchun 1940-yil 26-iyunda SSSR Oliy Soveti Prezidiumi “Sakkiz soatlik ish kuni, yetti kunlik ish haftasiga o‘tilishi munosabati bilan ishchi-xodimlarning korxonalar va muassasalardan o‘zbo-shimchalik bilan ketishini ta’qiqlash to‘g‘risida”gi farmonni qabul qildi [1, C.141-142]. Farmonga binoan davlat, kooperativ, jamoat korxonalari va muassasalarida ish haftasi olti kundan yetti kunga o‘tkazildi. Ishchi va xizmatchilarning korxonalar va muassasalardan o‘zbo-shimchalik bilan ketishi,

shuningdek, bir korxonadan boshqasiga o'tishi ta'qiqlandi. Faqat bunga istisno tariqasida ayrim holatlarda korxonalar va muassasa rahbarining bir tomonlama roziligi bilan ruxsat berilar edi.

Farmonga ko'ra korxonalar yoki muassasalardan o'zboshimchalik bilan ketgan ishchi va xizmatchilar sudga berilib, xalq sudining hukmi bilan 2 oydan 4 oygacha qamoq jazosiga hukm etilishi belgilab qo'yildi. Uzrli sabablarsiz ishga kelmagan yoki 20 daqiqadan ko'p ishga kechikib kelganlarni oylik ish haqidan 25% gacha chegirib qolingan holda, 6 oygacha axloq tuzatish ishlari bilan jazolanishi ko'rsatib o'tilgan edi.

Bunday turdagi ishlarni xalq sudlari 5 kundan ortiq bo'lmagan muddatda ko'rib chiqishlari va hukm darhol ijro etilishi lozim edi. Yuqoridagi farmon 1940-yil 27-iyunda kuchga kirdi. Shunday qilib, SSSR hududida kuchaytirilgan, favqulodda mehnat tartiblari o'rnatildi, ishchi va xizmatchilar korxonalariga birlashtirib qo'yildi. Ishlab chiqarish stavkalari oshirildi, narxlar pasaytirildi va minimal ish kunining bajarilmasligi jinoiy javobgarlikka sabab bo'lar edi. Amaldagi protsessual qonunchilikka asosan har qanday jinoiy ish yuzasidan dastlabki tergov o'tkazilishi va ayblov xulosasi sudga taqdim etilishi lozim edi. Farmonda esa ushbu rasmiy jarayonlarning barchasi sudga ko'rib chiqilishi bilan birga besh kun ichida tugallanishi ko'rsatib o'tilgan edi. Qatag'on qilish tartiblarini yanada soddalashtirish maqsadida SSSR Oliy sudi Plenumi qarori bilan xalq sudlarida bunday turdagi huquqbuzarliklarni ko'rish tartibi yengillashtirib borildi. Masalan, 1940-yil 15-iyulda bo'lib o'tgan SSSR Oliy sudining Plenumi quyi sudlarga mehnat intizomi buzilishi bilan bog'liq jinoyat ishlarni sudya ayblov uchun materiallar yetarli deb hisoblasa dastlabki tergovsiz ko'rish mumkinligi haqida ko'rsatma berdi [2,C.131-133]. Sudyalarning shubhali holatlarda, ishni tergovga qaytarishi mumkin edi, ammo ularning aksariyati bu huquq rasmiyatchilikdan boshqa narsa emasligini yaxshi bilishar edi. Partiya va hukumatning ko'rsatmalariga muvofiq "mehnat intizomini buzuvchilar" niqobi ostida, ishchi va xizmatchilarning dam olish huquqini inkor etgan holda ularga qarshi ommaviy qatag'onlar boshlab yuborildi.

1940-yil 23-iyuldagi SSSR Oliy sudining navbatdagi Plenumida ishga kechikish bilan bog'liq mehnat intizomi takroran buzilgan taqdirda, axloq tuzatish ishlari jazosi qamoq jazosi bilan almashtirilishi haqida ko'rsatma berildi. Buning

oqibatida mehnat intizomini buzuvchilarga nisbatan qo'llanadigan jazo choralari yanada og'irlashtirildi.

1940-yil 10-avgustda qatag'on operativligini ta'minlash uchun sudga amalga oshiriladigan yana bir protsessual jarayondan voz kechildi. Ya'ni, ushbu sanada SSSR Oliy Soveti Prezidiumi tomonidan qabul qilingan farmonda quyidagicha bayon etilgan edi: "Belgilab qo'yilsinki, korxonalar va muassasalardan ruxsatsiz va o'zboshimchalik bilan chiqib ketgan shaxslarning jinoiy ishlari xalq sudyalari tomonidan xalq maslahatchilari ishtirokisiz yakka tartibda ko'rib chiqilsin" [1,C.231]. Vaholanki, 1936-yilda qabul qilingan SSSR konstitutsiyasi va 1937-yilda qabul qilingan O'zSSR konstitutsiyasining 102-moddasiga muvofiq barcha sudlarda ish kollegial tarzda amalga oshirilishi, sud tizimining barcha bo'g'inida sudya xalq maslahatchilari ishtirokida ish yuritishi belgilab qo'yilgan edi [3,C.18].

Yuqorida qabul qilingan qarorlar ketma-ketligiga e'tibor qaratisa sudyalarning qatag'on qilish uchun barcha dastaklarga ega bo'lgani ayon bo'ladi. Bunday turdagi ishlarni sudya dastlabki tergovsiz, xalq maslahatchilari ishtirokisiz ko'rib chiqishga vakolatli edi. Eng achinarlisi, sudya tomonidan qabul qilingan hukm darhol, bir kundan kechiktirmasdan ijro etilgan. Sudlanuvchi hukm yuzasidan apellyatsiya va kassatsiya shikoyati bera olmagan.

SSSRda 1940-yil 15-sentyabrgacha bo'lgan muddatda 1940-yil 26-iyundagi farmonda ko'rsatilgan holatlar bo'yicha 1 082 216 kishiga nisbatan jinoiy ish ochilib, sudga taqdim etilgan. Ulardan, 906 824 kishi sudlangan, shu jumladan 755 440 kishi ishga kechikib kelgani uchun, 131718 kishi ruxsatsiz ishdan ketganligi uchun, 2949 kishi aybdorlarni yashirganligi uchun jazolangan.

O'zbekiston SSRda ham ishchi-xizmatchilarni mehnat intizomini buzganlikda ayblab yoppasiga jazolash kampaniyasi boshlab yuborildi. 1940-yil 1-sentyabr holatiga ko'ra, O'zbekistondagi xalq sudlariga mehnat intizomi buzilishi bilan bog'liq 13877 ta ish kelib tushgan. Ulardan 10738 tasi esa sud tartibida ko'rib chiqilgan[4]. Viloyatlar kesimida mahkumlar soni quyidagicha edi: Toshkent viloyatida 4786 kishi, Farg'onada 2353, Buxoroda 1215, Samarqandda 1391, Xorazmda 467 hamda Qoraqalpog'iston ASSRda 526 kishi hukm etilgan.

Mahkumlarning 9509 nafari ishga kechikib kelgani uchun, 1225 nafari esa ruxsatsiz ish joyidan ketgani uchun jazolangan. Mahkumlarning 4462

nafariga (46%) 3 oygacha, 5035 nafariga(53,9%) 3 oydan 6 oygacha axloq tuzatish ishlari jazosi tayinlangan edi. Ruxsatsiz ish joyidan ketganlarning 303 nafariga 2 oy, 922 nafariga 2 oydan 4 oygacha qamoq jazosi tayinlangan edi[7].

SSSR Adliya xalq komissarligi va Oliy sudi tomonidan ittifoqdosh respublikalardan 1940-yil 26-iyundagi Farmon ijrosi yuzasidan hisobotlar muntazam ravishda eshitib borilgan. Markazdagi ma'murlar tomonidan aybdorlarga og'ir jazo chorasini qo'llash kerakligi haqida ko'rsatmalar berilgan. Ushbu talablar bajarilishini nazorat qilish uchun xalq sudlari faoliyati taftish qilib borilgan. Mahkumlarga nisbatan yengil jazo tayin etgan yoki ishga ob'ektiv baho berib aybsizlarni oqlagan xalq sudyalariga nisbatan ta'sir choralari kuchaytirilgan. Masalan, Uchqo'rg'onda xalq sudyasi Toshmatov 3 nafar sudlanuvchini oqlagani, O'rta Chirchiq tumanidagi xalq sudyasi Isoqulov MTSda ishlayotgan 4 nafar traktor haydovchilarini oqlagani uchun javobgarlikka tortiladi[8].

1940-yil sentyabr oyida o'z xizmat vazifasiga "sovuqqonlik" bilan qaragani uchun O'zbekiston SSRda 17 nafar xalq sudyasi mahalliy kengashlar tomonidan lavozimidan chaqirib olinib, ulardan 10 nafari jinoiy javobgarlikka tortiladi. Shuningdek, yana bir qator xalq sudyalariga nisbatan ma'muriy jazo choralari qo'llaniladi. Respublikada farmon talablarini buzganligi uchun turli darajada jazolangan sudyalar soni 58 nafar edi [9]. Bu haqda arxiv manbalarida shunday ma'lumot uchraydi: "bu kabi holatlar sudyalar o'rtasida siyosiy hushyorlik va intizomni yaxshilashga imkon berdi".

1941-yil 1-yanvar holatiga ko'ra SSSR da ishchi va xizmatchilardan 2 476 241 nafari mehnat intizomini buzganlikda ayblanib, ishi sudga oshirilgan. Ulardan 1 955 790 kishi javobgarlikka tortilgan edi.

Nafaqat Ikkinchi jahon urushi davrida, balki urushdan keyingi yillarda ham yuqoridagi farmon amalda bo'ldi. 1956-yil Stalin vafot etganidan uch yil o'tib KPSS Markaziy qo'mitasi syezdida kompartiyaning birinchi kotibi Nikita Xrushchov Stalin shaxsiga sig'inishning ayanchli va qabih oqibatlari haqida ma'ruza qilib, repressiyalar to'xtatilishi va qatag'on qilinganlar oqlanishi haqida so'z yuritdi. Natijada, 1940-yil 26-iyundagi Farmon ham bekor qilindi. Statistik ma'lumotlarga ko'ra, ushbu farmon mavjud bo'lgan davrda 18 millionga

yaqin sovet fuqarolari sudlandi va turli darajada javobgarlikka tortildi.

Xulosa qilib aytganda, SSSR da hukm surgan totalitar tuzum tomonidan Konstitusiyaga zid ravishda bir qator qonunosti hujjatlari qabul qilinib, fuqarolarning erkin kasb tanlash, mehnat qilish va dam olish huquqlari cheklab qo'yildi. Bunday tartibga bo'ysunmagan shaxslar jinoiy javobgarlikka tortildi va millionlab mahbuslar xizmatidan tekin ishchi kuchi sifatida foydalanildi. Qatag'on operativligini ta'minlash uchun sudlar tomonidan amalga oshiriladigan proressual jarayonlar ham "soddalashib", jazolar repressivlashib bordi. Nafaqat ishchi-xizmatchilar, hatto sud jarayoniga obyektiv baho bergan sudyalar ham qatag'on qurboniga aylandi. Faqat Stalinning vafotidan keyin, uning davrida qabul qilingan ayrim qonunlar bekor qilindi, aybsiz jazolangan fuqarolarni reabilitasiya qilish jarayonlari boshlandi.

FOYDALANILGAN MANBA VA ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1.Сборник законов СССР и указов Президиума Верховного совета СССР. 1938-1944 г.г. - М.: Ведомости Верховного совета СССР, 1945. - 362 с.
- 2.Сборник постановлений Пленума и определений коллегий Верховного Суда Союза ССР, 1940 год / Под ред.: Голяков И.Т. - М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1941. - 352 с.
- 3.Конституция (Основной закон) УзССР. – Ташкент.: Партиздат КП (б) Уз, 1938. – 23 с.
- 4.О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat, 1247-yig'ma jild, 8-varaq.
5. О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat, 1247-yig'ma jild, 9-varaq
- 6.О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat, 1247-yig'ma jild, 9-varaq
- 7.О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat, 1247-yig'ma jild, 10-varaq.
- 8.О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat,1247-yig'ma jild, 10-varaq.
9. О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat,1247-yig'ma jild, 30-varaq.
- 10.О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat, 1247-yig'ma jild, 11-varaq.
- 11.О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat,1247-yig'ma jild, 12-varaq.
- 12.О'zbekiston Milliy Arxivi R-904-fond, 9-ro'xat, 1247-yig'ma jild, 12-varaq.